

Keleten a helyzet változó

Nem kis fejtörést okoznak manapság a „történelmi fej-törések”. Mármint a szobroké. Előrebocsátom: nem értek egyet a műemlékek szenvedélyes megsemmisítésével. Pontosítok: *legtöbbször* csak hüledezem.

A koronavírus-járvány és a bezárkózó populizmus gazdasági-társadalmi elégedetlenséget szül. Ez tömegtüntetésekkbe, néhol rasszista jegyeket is viselő rendőri retorziókba torkollik. Az erőszak újabb erőszakot szül. A hirtelen magasba csapó indulatok nyomán egyre több helyen szobrok, emlékművek dőlnek le. (Sokkal ritkábban hosszas fontolgatás eredményeképpen.) Hol méltán, hol hirtelen indulattól fűtve. A nagyvilág persze a Nyugaton végigsöprő, szobrokat ledöntő zendülésektől hangos. A rabszolgatartás vagy a gyarmatosítás terhes hagyatékától – legyen szó Kolumbusz Kristóf vagy Robert Lee emlékééről, a merkantilista Colbert-ről vagy II. Lipót belga király majd fél-európai afrikai „magánbirtokáról”. Füstölög a társadalmi gőz a fekete-fehér ítélkezéstől, harsog az áldatlan állapotok áldozatairól.

Ki lehet vagy ki maradhat ércnél maradandóbb? Legyen inkább (művészet)történészek alapos elemzésének tárgya, hogy kinek menjen vagy maradjon meg a szobra. Netán a kor lenyomataként vagy mementóul kerüljön egy szoborparkba, az utókor okulására, esetleg korabeli „stílusgyakorlatok” megörökítésére.

Mifelénk, „keletebbre”, diktatúrákban vagy utódállamaikban a

közelmúltban nagyobb gyakorlatra tehattünk szert az effajta „köztérrendezésben”. Mi történjék a majd-hogynem futószalagon gyártott egyen-émlékművekkel, a kis híján „fröccsöntött” vezérportékkal? Előrebocsátom: irigylem a műítészek szakértelmét, így beérem a politikai kultúra felszínének karcolgatásával...

A nagyon is különböző hősök (és olykor drámaian eltérő minőségű megörökítésük) megítélése a kommunista örökségű világban igencsak forgandó. Szobraik eltűnnek, költöznek, (régi)újak kerülnek a helyükre. Ezért elméláztam azon, hogyan állt – és áll – a glóbusz keleti fertálya a múltföldolgozás effajta „művészettörténeti vadhajtasaihoz”?

Lenin élt...

Mifelénk a rendszerváltozások alkítottak újra meg újra szellemi környezetünkön. Emlékművek kerültek forgószínpadra, utcák, terek változtatták (olykor oda-vissza) a nevüket. A „szocializmus szülőföldjén”, a Szovjetunió „hőskorában” csak orosz földön legalább hétezer, többnyire egy kaptafára, egyazon gesztust megörökítő beton- vagy kőszobrot állítottak az államalapító kommunista teoretikusnak, Vlagyimir Leninnek. Csak Moszkvában még ma is vagy nyolcvan emlékműve előtt tiszteleghetnek rendíthetetlen hívei. A viszonylag apró termetű politikusnak Volgográdban („leánykori nevén” Sztálingrádban) emelték a leggigantikusabbat, egy harmincméteres kolosszust. A bur-

ját fővárosban, Ulan Ude főterén mindmáig egy 42 tonnás fejszobra ékeskedik. De egy orosz expedíció „jó-voltából” még az Antarktiszon is dacol a dermesztő hideggel egy, persze Moszkva felé forduló Lenin-szobor.

A birodalom fölbomlása után persze a legtöbb egykori tagköztársaságban a felemás múltat végképp eltörölték – Jerevántól a balti nagyvárosokig. A dél-litvániai Grūtas emlékparkjában például turistacsalogató magánvállalkozásként őrizték meg a szovjet kor jelesebb vagy groteszkebb darabjait.

A „csatlósállamokban” a nyolcvanas évek végén beköszöntött történelmi fordulat után alaposan elvégezték ezeket a „városrendezési” munkálatokat. Igaz, nálunk már az 1956-os magyarországi forradalom elhozta honunk tán legnevezetesebb szoborbontását: a „népek tanítómesterének” méretes emlékművéből sok résztvevő örök mementóként őrzi akkor szerzett töredékét.

Hazájában akkortájt még csak rendszerváltozás sem kellett hozzá, talán csak a személyi kultusz talapzatát bontogató hrucsovi korrekciók, hogy Lenin egykori fegyvertársa, Joszif Sztálin a történelem sülyesztőjébe kerüljön. Előbb kilakoltatták Leninnel közös Vörös téri mauzóleumi társbérletéből, majd elkezdődött szobrainak elbontása. Igaz, háborús hősi mítosza sokak szívében mindmáig megmaradt, de emlékművei alaposan megritkultak. Ez alól csak szülőföldje, Georgia kivétel, ahol (viszonylag) nagyobb becsben tartják a „gézengruzt”...

Illendő hozzátenni: utóbb a múlt folyamatos újraértékelése jegyében Sztálin ismét szobrot kapott a mauzóleum mögött, a Kreml kiemelkedőnek változó társaságában. Amikor pe-

dig Putyin orosz elnök az egykor volt Szovjetunió nagyhatalmi szerepének restaurációját szövögeti, a történelmet is hajlamosak lehetnek visszafelé újraírni... A Kreml ura a közelmúltban terjesztette világszerte esszéjét a II. világháború előtörténetének moszkovita fölfogásáról.

Konyev marsallt „ugratják” – akár valaha ő a lovát...

Akad persze, hogy emlékművek nemcsak egy nemzet belső önvizsgálatának esnek áldozatul, hanem nemzetközi súrlódásokat idézhetnek elő. Konyev marsall sorsa példázatos. A „Nagy Honvédő Háború” diadalmenétét nemrég ünnepeltető Putyin országában a II. világháború néhai antifasiszta veteránja valós hős. Nem úgy, mint mifelénk, ahol a Forgósziel hadművelet jegyében letiporta az 1956-os forradalmat, Berlinben, ahol a megszálló csapatok parancsnoka volt a fal építésekor, vagy második csehszlovákiai föllépésekor (az első a város náci alóli fölszabadítása volt), amikor 1968-ban elfojtották a prágai tavaszt.

Csoda-e, ha sok helyi polgárban nagy ellenkezést váltott ki, hogy a marsall szobra 1980 óta ott büszkélkedik a cseh főváros hatodik kerületében? Volt, hogy rózsaszínre pingálták, később a kritikus évszámokat (1956, 61, 68, 2017) hozzábiggyesztették a talapzat dicsérő szavaihoz. Kár, hogy a marsall már 1973-ban elhunyt, sírhelye a Kreml fala, ám az utolsó dátum, a krími krími fölemlegetése beilleszkedik a bűnbeesések sorába...

Végül az önkormányzat határozatát végrehajtva lebontatták a művet. Lett is fölzúdulás! Moszkva tiltakozott. Aztán a szobor hazamentését emlegette. Később vihart kavartak azok a titkosszolgálati kavarások,

hogy az oroszok mérgükben méreggel bosszulnák meg a szoborbontást. Az is fölzúdulást keltett, hogy – szintén a történelmi átértékelések jegyében – a prágai nagykövetségük előtti tér nevét is „revideálták”: a meggyilkolt orosz ellenzéki politikusról, Borisz Nyemcovra keresztelték át. Konyev szobra „elporoszkált”, tán hazáig meg sem áll. Most éppen „elfekvőben”. A főváros egykori „fölszabadítója” még egy főút nevében tartja a frontot. A história (és átértékelése) folytatódik, a feszültség marad.

Keleten a helyzet változó.

Sztálin lassan hal meg – Tiranában

Bezzeg Albániában! Kelet-Európa évtizedeken át volt bezzegországa sorozatban szembefordult addigi szövetségeseivel, magára zárta a kapukat, vagy – ahogy mondhatták: – blokádkád alá vették a külvilágot... Enver Hodzsa minibirodalma megőrizte a maga személyi kultuszát, és egyre inkább befelé fordult. Műemlékei is ennek megfelelően szaporodtak.

Az elzárttság és kényszeres védekezés egészen sajátságos „emlékművei” voltak a ma már egyre ritkábban látható védelmi bunkerek – minden nagyobb útkereszteződésben, valóságos láncolatot alkottak a települések határában. Tirana mezsgyéjén csak nemrég nyitották meg a pártvezér egykori atombiztosnak épített, többszintes föld alatti rejtekhelyét.

A rezsimet hívei örök életűnek hitték. Tény, hogy utolsó dominóként dőlt le Kelet-Közép-Európában. Régióink utolsó fecskéjeként pedig maradt a közterek fészkeiben nemcsak megannyi Lenin-, hanem a másutt kieb-rudalt Sztálin-szobrok egész sora. És mindenekelőtt „Enver elvtárséi”. (Az

ő idejében – természetesen mifelénk nem teljesen egyedi módon – persze rendre eltűntek a vele szembeforduló vagy általa eltávolított egykori elvtársak szobrai, képei a múzeumokból is.)

A térség országaihoz képest kissé megkésve bekövetkezett rendszerváltásuk után elsőül a gyűlölt diktátor, Enver Hodzsa aranyszín óriásszobra esett áldozatul Tirana szívében. A föllobbanó elégedetlenségen túl jelentős géperőre is szükség volt ahhoz, hogy a Szkander bég téren ledöntsék ezt a monumentális monstrumot. A rettegett múltra emlékeztető többi veretes mű is hamarosan megsemmisítő vereséget szenvedett. A legfőbb bulvár két oldaláról eltűnt Lenin és Sztálin a köznyelvben csak frizbizónek csúfolt szoborpárja: a szabványpózok jegyében egyikük a szívéhez tartotta kezét: „dobom”, míg a másik iránymutató karja jelezte: „elkapom”.

Annai bizonyos, hogy Sztálin erre-felé alaposan túlélte önmagát. Éveken keresztül kutakodtam a frizbizók után, míg nálunk végzett építészmérnök barátom, Mërghim Çano segítségével jött a fölfedezés édesbús öröme. A kiskörút közelében egy ütött-kopott kohóba kalauzolt, ahol a törött ablaküvegeken át füst gomolygott kifelé. Odabent föllelevenedve szemembe ötlöttek a letűnt korok. Csakhogy itt, sajnos, olvadt megannyi Lenin, kettémetszett Sztálinok vártak a sorsukra – és a sorukra. Valaha eltörpültem Enver Hodzsa főtéri főszobra tövében. Itt és most „szemmagasságba” kerültem a szétdarabolt gigászi mű fejével...

Őszintén sajnáltam, hogy némelyik jellegzetesen egyedi darabot nem tették félre. A „tömeges egyenárúk” megritkításáért bizonyosan nem kár. Annál nagyobb örömmel bukkantam

rá (tényleg a fölfedezés örömeivel hatott), amikor a belvárosi Képzőművészeti Múzeum mögötti eldugott placon újra fölfedeztem négy – nem tudom, ki által – féltett szobrot. Ott sorakozik Lenin, Sztálin, Enver meg egy hős partizán. Hol műanyaggal letakarva, hol „leleplezve”, régi mivoltukban. Azóta minden útítársamnak megmutatom, csak igyekezzenek addig lefotózni, amíg a rendőr oda nem ér. Valamiért még ők sem büszkék erre a félmúlra...

A bunkerekből mára csak mutatóban maradt, a szobrok eltűntek – megannyi „kópiájukért” aligha hullajtanak könnyet! Netán átadták a helyüket, akár Tirana egykori Sztálin útján, az átértékelt utolsó albán király, Zogu bronzkolosszusának. A legújabb kor másik sajátossága, hogy „cserében” Albániában akad már George W. Bush-szobor (a koszovói fővárosban meg egy szörnyű Clinton-torzó)!

A hegyoldalakba kőből kirakott egykori mozgósító jelszavakat vagy begyűjtötték, vagy a természet eróziójának következtében fokozatosan enyésznek. A Berat csodás óvárosával szemközti hegyoldalban jártak el a legszemlésebben: a természetesen csupa nagybetűvel kirakott hófehér ENVER föliraton megcserélték az első két gigabetűt. Kezdi elnyelni a bozót zöldje, ma már egyre sápadtabban inti az utókort a megismétlődéstől: NEVER!

Lehet egy (két) Kimmel több?

Észak-Koreában viszont állni látszik az idő. Itt minden marad a régiben. Egyelőre. Szinte minden településen szobrok, emlékművek garmadája idézi a kőkorszakinak megdermedt, itt felejtkezett kommunista diktatúra

alapítóját, Kim Ir Szent, majd örökösét, tulajdon fiát, Kim Dzsong Ilt.

A néhai „Nagy Vezér” és utódja, a „Kedves Vezető”, vagyis az első kommunista dinasztia „szent” ügyét jelenleg az unoka, Kim Dzsong Un viszi tovább. Kell-e mondanom, hogy az „Ifjú Marsallként” emlegetett jelenlegi nagyfőnök – és az egyedül üdvöztető vérvonal másik folytatója, a húga egyaránt – a Kim Ir Szen Egyetemen és az ugyancsak a nagypapa nevét viselő Katonai Akadémián véteződött. Rezzenéstelenül tart tovább a folyamatos múlt...

A dinasztia első két urát már „dicsőségük” csúcán megszübrották és közkinccsé tették. Az uralkodóház (és a szomorú sorsú ország) jelenlegi vezetője tán még csak fontolgatja, hogy e téren is piedesztálra lépjen. A Nagy Elődökről szóló szobrok, őket dicsőítő óriásplakátok, sőt az alapító kézírását „kőbe véső” emlékművek persze nem ritkulnak. Ha ez sem volna elég: tizenkét éves korától minden észak-koreainak kötelező szíve fölött olyan jelvényt viselnie, amelyen az itt klasszikusnak számító (most már) két gondolkodó portréja virít. Korábban csak az államalapító arcképe nézett vissza ránk, időközben kettős képen látható a fiával.

Emlékhellyé merevedett minden momentumuk: amelyik ajtón belépnek, afölött vörös tábla idézi föl a nagy pillanat dátumát. Az az ülés, amelyen „helyszíni útmutatásaikon” egy metrókocsiban helyet foglaltak, azóta is selyemzsinórral elkülönített, muzeális értékke magasztosult. Életútjukat végtelenített könyvtömegek és bélyegsorozatok is őrzik. Kim Ir Szen nem pusztán 1994-es elhunytával lett „halhatatlan”. Mindmáig a Koreai Népi Demokratikus Köztár-

saság „örökös elnökeként” hódolnak neki.

Annak idején, az Atya 70. születésnapjára az akkor még csak trónörökösjelölt fiú diadalívet emeltetett neki Phenjan fő útőerén. (Ez persze nagyobbra sikeredett, mint párizsi hasonmása.) És persze az ifjú titán is mindvégig rajta tartotta kezét az ideológia, a kultúra, a művészet útőerén. A legkülönbözőbb tudományágakat, de még a filmművészetet sem hagyta cserben: esztétikai „útmutatásait” könyv formában idegen nyelveken is megjelentették. Csoda-e, ha Kim

Dzsong Il forgatásra hajazó emlékműve ott ágaskodik a phenjani filmgyár udvarán? A külvilág kíváncsian várja, mikor következhet be itt is egy „filmszakadás”, földindulás...

A Moranbong-dombon, a Történeti Múzeum épülete előtt eredendően Kim Ir Szen óriásszobra büszkélkedett. Az emlékművet később árnyalatnyival arrébb kellett tolni: fia is csatlakozott a társasághoz. Csak a fölöttébb nagy mű elkészültekor derült fény egy apró alkotói botlásra. A trónutódnak kellett megállapítania, hogy atyját nem a kedvenc anorákjában örökítették meg. Azóta már a korrigált monstrum előtt hajbókolnak alattvalói. (A megtévedt mívész utóéletéről nem szivárgott ki semmi...) A kettős immár megújult emlékműve előtt minden észak-koreainak rendszeresen, a (csakis csoportosan) ide látogató turistáknak pedig

programjuk kezdetén illik tiszteletüket tenni. Kötelező meghajlásukat pedig elmaradhatatlan kísérőik követik árgus szemmel. A mélyen megragadó pillanat után folytathatják körútjukat, visszafelé az időgépben – a következő emlékhelyig.

A nagy szomszédban, Kínában már a „kulturális forradalmat” követő re-

formfolyamat jegyében elkezdték átértékelni a közelmúltjukat. Teng Hsziao-ping hatvan százalékban pozitívnak tekintette Mao Ce-tung tevékenységét, és negyven százalékban elmarasztalta. A Nagy Kormányosnak mára „mindössze” alig

Kim Ir Szen és Kim Dzsong II szobra Phenjanban (forrás: wikipedia.org)

több mint kétezer (!) köztéri szobra maradt talpon – a szecsuaní főváros, Csengtu Tianfu terétől a keleti végekig. Nagyjából egyharmaduk egyetemi campusokon gondolkoztatja el a hallgatókat a pokoli éráról. A demokratikus diáktüntetésekről – és véres leverésükről – elhíresült Tienanmen téren változatlanul hosszú sorok vezekelnek a Mao-mauzóleum előtt. Vele szemben, a Mennyei Béke kapuja fölötti óriás arcképének folyamatos ráncaltatása egy erre érdemesített piktor kizárólagos művészi feladata.

Ahány ház, annyi szokás. Még egy „telekkel” odébb, Mongóliában Sztálin messze túlnőtte önmagát. De az ulánbátori „zsebiktátor”, Horlógín Csojbalszan szobrát utódja lebontatta, ám tűrte (!), hogy utóbb a már róla elnevezett Cedenbal téren saját emlékműve ékeskedjék...

A nyugati félteke egyetlen kommunista egypártrendszerében, Kubában viszont a „legendássá nemesedett” Fidel Castro döntött úgy, hogy neki nem lesz személyi kultusza. Igaz, hogy öccsének, Raúlnak adta tovább a kormányrudat, ám életében megkövetelte, hogy „ne tekintsetek istennek”.

A nemzeti hősként istenített vietnámi Ho Si Minh igyekezett fölülemelkedni az emberi gyarlóságokon. A puritán gerilla- és pártvezér végakaratában tiltakozott minden hasonló gesztus ellen. Ám a „hálás utókor” fölülbírálta elképzelését. Mégis kapott – szovjetek pallérozta – mauzóleumot, minden közhivatalban ott látható (kissé sablonszámba menő) portréja, nincs olyan protokollhelyiség, ahol ne ágaskodna busztba öntött mása. De még a meghódított déli fővárost is róla nevezték el. Más lapra tartozik, hogy a köznyelvben – mindenféle bíráló él nélkül – Ho Si Minh-város maradt az, ami volt: Saigon.

Ezt nevezik mába érő múltnak. Nincs kétségem afelől, hogy a maradi rezsimek megszűnte után rengeteg dolguk lesz a történelem újraértékelőinek, az urbanistáknak és a városvédőknek, kiszínezhetik tématárukat a képzőművészek. Netán mérhetetlen mennyiségű „fölszabaldult” nyersanyag jut a szobrászoknak – az új kor új hőseinek megörökítésére.

Utóirat

Igaz, a fanatikusabb korok könyvégetéseinek a kiadások tömegtermelése némi gátat szabott, éppúgy elítélendő, mint az egyoldalú politikai (fasisztoid, szocreál) stílusjegyek miatt megsemmisítésre ítélt épületek szétbombázásai. Viszony-

lag békésebb jövő várhatna a szobrokra, ha akár „rezervátumokban” megőriznék őket az utókorok. Nem vagyok esztéta (tán esztétikus sem!), de meggyőződésem, hogy – jó vagy rossz értelemben egyaránt – így szolgálhatnak örök tanulságul. Még akkor is, ha netán a különböző „nemzeti tantervekben” rendre átértékelik is históriánk szereplőit.

Hiszen egyre többen akadnak, akik már életükben modellt állnának tulajdon szobrukhoz, netán utasítást adnak a talapzat építtetésére. És van, akit az utókor méltat a megemlékezésre. Ám olykor az utókor is változik...

Sosem felejttem, milyen derűvel emlékezett két holland pénzügyi díszvendég budapesti látogatására, amelybe a szoborparkot is beiktatták. Wim Duisenberg (az euró bevezetője) és bankvezér társa rettenetesen élvezte. Hiszen amíg idegenvezetőjük átszellemülten beszélt a műemlékek sokszínű történetéről és esztétikai változatosságról, kísérfője, a főbankár, André Szász (aki bár Holland Kelet-Indiában, vagyis Indonéziában született, tökéletesen megőrizte nevéből is sejthető magyar nyelvtudását) mintegy kiegészítésül folyvást fordította a parkban megforduló hazai látogatók pikírt megjegyzéseit.

Aztán a Park büféjében meghívták magyar partnereiket egy Molotov-koktéllra... Koccintva mindketten őszintén fejtegették: mennyivel jobb megőrizni a letűnt korok mégoly elmentmondásos lenyomatait, semmint megsemmisíteni őket. Akár művészetkritikusoknak élkül szolgálva, akár a nosztalgizálóknak, hogy megállapítsák: hiába, már a múlt sem a régi...